

Αναφορές στους αρχαίους Έλληνες
συγγραφείς του Γεωργίου Σκλαβούνου
στην *Ανατομική* του

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Αναφορές στους αρχαίους Έλληνες
συγγραφείς του Γεωργίου Σκλαβούνου
στην *Ανατομική* του

ΑΘΗΝΑ 2009

Δημήτριος Καραμπερόπουλος, παιδίατρος
Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών
Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα
Τηλ.-Φαξ: 210 8011066
e-mail: karamber@otenet.gr
www.karaberopoulos.gr

Ανακοινώθηκε στη 2η Πανελλήνια Διημερίδα Ιστορίας της Ιατρικής *Οι Μεγάλοι Ανατόμοι του Παρνασσού*, 7-8 Νοεμβρίου 2009, Αμφίκλεια Φθιώτιδας, όπου και Περίληψη, σσ. 32-33.

Αναφορές στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς του Γεωργίου Σκλαβούνου στην *Ανατομική* του

Από την *Ελληνική Βιβλιογραφία Ιστορίας της Ιατρικής*¹ διαπιστώνεται ότι ο Γεώργιος Σκλαβούνος, (1868-1954), έχει δημοσιεύσει τρεις εργασίες με αντικείμενο την Ιστορία της Ιατρικής:

Α'). «Περί χρώματος των τριχών των αρχαίων Ελλήνων», ανακοινώθηκε στην Ακαδημία Αθηνών, Συνεδρία 20 Μαΐου 1943, και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ήλιος*, τεύχ. 136-140, 1946. *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 18, 1943, σ. 92.

Β'). «Περί του στομάχου και της περιστολής αυτού κατά Γαληνόν», *Ελληνική Ιατρική*, τόμ. 16, 1947, σ. 505.

Γ'). «Περί Γαληνείων όρων και ιδίως περί των όρων “ανάδοσις, ευανάδοτος, δυσανάδοτος” μετά δύο επιμέτρων, το Ι διά τον Γαληνόν, το ΙΙ διά τον Ψελλόν», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 25, 1950, σσ. 298-334.

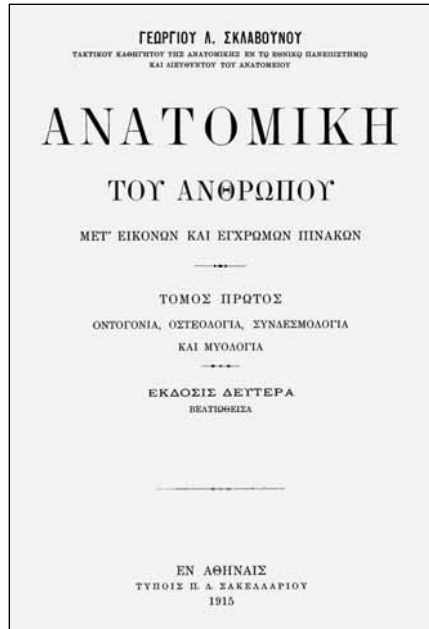
Έχοντας υπ' όψιν τα ανωτέρω διερευνήθηκε το σημαντικό έργο του Γεωργίου Σκλαβούνου, η τρίτομη *Ανατομική του ανθρώπου*², με σκοπό να διαπιστωθεί αν έχει καταχωρίσει αναφορές στους αρχαίους Έλληνες ιατρούς. Εντοπίστηκαν συνολικά 14 αναφορές, έξι στον πρώτο τόμο, επτά στον δεύτερο και μία αναφορά στον τρίτο τόμο.

Οι μισές από τις αναφορές αυτές είναι σε έργα του Γαληνού: «Περί ανατομικών εγχειρήσεων», «Όροι ιατρικοί», «Περί μυών ανατομής», και «Περί χρείας των εν ανθρώπου σώματι μορίων», δείγμα κι' αυτό της

1. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία Ιστορίας της Ιατρικής, 1750-2000*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής, αρ. 3, εκδ. Αθ. Σταμούλης, Αθήνα 2009.

2. Υπ' όψιν μας έχουμε τις εκδόσεις του έργου: Γεωργίου Σκλαβούνου, *Ανατομική του Ανθρώπου*, τόμ. Α', έκδοση δευτέρα, 1915, (σσ. 680), τόμ. Β', έκδ. τρίτη 1928, (σσ. 734), τόμ. Γ', έκδ. δευτέρα, 1921, (σσ. 827).

ευρύτητας των γνώσεών του και της εξοικειώσεώς του με το πολύτομο έργο του Γαληνού.

Η σελίδα τίτλου του Α΄ τόμου της Ανατομίας του Γ. Σκλαβούνου

Συγκεκριμένα στον Α΄ τόμο της *Ανατομικής* του, σελ. 68, και στον τίτλο «Διάπλασις των εμβρυϊκών υμένων ή χιτώνων» σε υποσημείωση ο Γ. Σκλαβούνος γράφει ότι «κατά Γαληνόν» οι υμένες μνημονεύονται ως «χιτώνες» χωρίς όμως να παραθέσει κάποια παραπομπή. Ενδεικτικά σημειώνουμε³ μία σχετική παραπομπή σε έργο του Γαληνού. Επίσης στη σελ. 71 για το «χόριον» παραθέτει την επεξήγηση, που δίνει ο Γαληνός για τον όρο αυτό, αναγράφοντας και το σχετικό χωρίο από το έργο «Όροι ιατρικοί», «επειδή χώρημά τι εστι του εμβρύου οιονεί χωρίον ή επειδή χορηγείται την τροφήν αυτού, Γαλ. τόμ. 19, σ. 454». Για τον όρο «μυώδες πλάτυσμα» στη σελ. 512 επεξηγεί πως από τον Γαληνό δόθηκε

3. Μία σχετική παραπομπή μνημονεύουμε στον τόμ. 2, σ. 591, των Απάντων του Γαληνού, έκδ. C. G. Kuehn, Λειψία 1821-1830, αναστατική επανέκδοση Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zuerich-New York, 2001. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ιατρικοί όροι του Γαληνού στην Νεοελληνική Ιατρική Ορολογία*, Αθήνα 2009, σ. 20.

το όνομα αυτό παραπέμποντας στο σχετικό έργο, «Ονομαζέσθω δ' υφ' ημών ένεκεν σαφούς διδασκαλίας μυώδες πλάτυσμα, Γαληνός, *Περί μυών ανατομής*, τόμ. 18B, σελ. 930, έκδ. Kuehn».

Δύο ακόμη αναφορές στον Γαληνό καταχωρίζει ο Γ. Σκλαβούνος στον δεύτερο τόμο της *Ανατομικής* του. Μία στη σελ. 14 σχετικά με τον όρο «παρέγχυμα» παραθέτοντας το σχετικό χωρίο από το έργο «*Περί ανατομικών εγχειρήσεων*» του Γαληνού: «Αναπληρούνται δε τα μεταξύ των αγγείων υπό της του πνεύμονος ίδιας ουσίας, ήν οι περί τον Ερρασί-στρατον ονομάζουσι παρέγχυμα», Γαλην. Τόμ. 2, σελ. 623, έκδ. Kuehn». Ωστόσο σημειώνουμε ότι όπως παρατηρήσαμε η παραπομπή είναι στη σελ. 603 και όχι στη σελ. 623.

Η άλλη αναφορά βρίσκεται στη σελ. 323 του δευτέρου τόμου της *Ανατομικής* του και έχει σχέση με την «λαρυγγική κοιλία» ονομάζοντάς την «Γαλήναιο ή Μοργάνειο», χωρίς καμμία επεξήγηση, την οποία όμως έχουμε εντοπίσει σε άλλη του εργασία. Συγκεκριμένα στην μελέτη του με τίτλο «Περί των κοιλιαίων αποφύσεων και θυλάκων του λάρυγγος του ανθρώπου και των πιθήκων»⁴ σημειώνει χαρακτηριστικά ότι παρατηρήθηκαν από τον Γαληνό παραθέτοντας και το σχετικό κείμενο: «Αι περί ων ο λόγος κοιλίαι παρατηρήθησαν το πρώτον υπό του Γαληνού (*Περί χρείας των εν τω σώματι του ανθρώπου μορίων*, τόμ. 3, σελ. 563, έκδ. Kuehn 1822) ως τούτο δήλον γίνεται εκ του επομένου χωρίου, “εί δ' έτι σμικρόν άκλειστον υπολείφθει [της γλωττίδος] ουδέ τούτο απρονόητον παρώπται τη φύσει, τρήμα καθ' εκάτερον μέρος εργασαμένη, υποθείση δε τω τρήματι κοιλίαν ένδον ου σμικράν”. Οι δ' αλλοδαποί το χωρίον τούτο του Γαληνού υπόπει λαβόντες εκάλεσαν τα ειρημένα κοπλώματα ventriculus ή ventriculi larynges, μεταφράσαντες ακριβώς την λέξιν εκείνην του Γαληνού».

Η έκτη αναφορά στον Γαληνό θεωρούμε ότι είναι εκείνη όταν ο Γ. Σκλαβούνος γράφει για το ήπαρ, (τόμ. 2, σελ. 240) και επεξηγεί τη δημιουργία της λαϊκής ονομασίας «συκώτι» «Ήπαρ συκωτόν (=ήπαρ ζώων διά σύκων παχυνομένων), εξ ου συκώτιον», χωρίς όμως να γίνει σχετική παραπομπή σε αρχαίο κείμενο. Θεωρούμε πως μάλλον θα έλαβε την επεξήγηση αυτή και πάλι από τον Γαληνό, ο οποίος στο έργο του «*Περί*

4. Η εργασία αυτή του Γ. Σκλαβούνου δημοσιεύθηκε στην *Επετηρίδα του Πανεπιστημίου Αθηνών* 1902-3, Αθήναι 1903, σσ. 166-209.

τροφών δυνάμεως»⁵ σημειώνει «ήπαρ... το συκωτόν ονομαζόμενον, της προσηγορίας ταύτης τυχόν, επειδή πολλών σύκων ξηρών εδωδή του μέλλοντος σφάπτεσθαι ζώου». Και άλλο ένα σχετικό χωρίο «επί των υών το συκωτόν ήπαρ εν τοις ζώσι ζώοις προπαρασκευάζουσιν ηδύ δια της των ισχάδων εδωδής». (υς=χοίρος, γουρούνι και ισχάς=το ξεραμένο σύκο).

Η έβδομη αναφορά στον Γαληνό βρίσκεται στον τρίτο τόμο της *Ανατομικής*, που αποτελεί και τη μοναδική αναφορά του τόμου αυτού στους αρχαίους συγγραφείς. Συγκεκριμένα στη σελ. 78 για την «πνευμονική αρτηρία» σημειώνει απλά χωρίς κάποια παραπομπή «εξ ού καλείται υπό του Γαληνού αρτηριώδης φλέψ». Η αναφορά αυτή, όπως διαπιστώσαμε, είναι από το έργο του Γαληνού «*Περί ανατομικών εγχειρήσεων*»⁶.

Στο *Ονομαστικόν* του Πολυδεύκου, ο Γ. Σκλαβούνος έχει δύο αναφορές. Συγκεκριμένα όταν γράφει για «το μήλον της παρειάς», (δεύτερος τόμος, σελ. 27), παραθέτει το απόσπασμα: «Ρινός δε εκατέρωθεν ανέστηκεν υπέρ τας παρειάς τα καλούμενα μήλα, ά εστιν υποφθάλμιος φρουρά των οφθαλμών», Πολυδεύκου *Ονομαστικόν*, Β. 27». Επίσης για τους συμφυείς οδόντες σημειώνει στον ίδιο τόμο, σελ. 56, πως «Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουσι περί ατόμων και κρανίων σχόντων συμφυείς τους οδόντας δίκην μονομερούς οστού δι' επιτολής γραμμών διηρημένου. Πρβλ. Πολυδεύκου *Ονομαστικόν* Β', 94⁷. Ηρόδοτ. ΙΧ, 83». Μάλιστα όπως παρατηρούμε παραπέμπει παράλληλα και στον Ηρόδοτο⁸, ο οποίος σημειώνει ότι μετά τη Μάχη των Πλαταιών, αφού διαλύθηκαν οι σάρκες των σκοτωμένων βρέθηκε ένα κρανίο, που δεν είχε καμμιά ραφή, καθώς και γνάθος της οποίας η άνω γνάθος είχε μονοφυείς οδόντες, όλους σαν ένα κόκκαλο.

5. Γαληνού, *Περί τροφών δυνάμεως* Βιβλίν Γ', C. G. Kuehn, τόμ. 6, σσ. 679 και 704 αντίστοιχα.

6. Γαληνού, *Περί ανατομικών εγχειρήσεων*, έκδ. C. G. Kuehn, τόμ. 2, Λειψία 1821, σ. 600.

7. Στο *Ονομαστικόν* Β', 94, σημειώνεται «και τους μεν έχοντας πυκνούς και συνεχείς τους οδόντας, μακροβίους».

8. Ηροδότου, *Ιστορίαι*, Βιβλίον Θ', 83, «Των νεκρών περιφιλωθέντων τα σάρκας (συνεφύρεον γαρ τα οστέα οι Πλαταιέες ες ένα χώρον) ευρέθη κεφαλή ουκ έχουσα ραφήν ουδεμίαν αλλ' εξ ενός εούσα οστέου. Εφάνη δε και γνάθος, και το άνω της γνάθου, έχουσα οδόντας μονοφυέας, εξ ενός οστέου πάντας, τους τε οδόντας και του γομφίους».

Στις υπόλοιπες πέντε υποσημειώσεις γίνεται από μία αναφορά σε άλλους συγγραφείς. Όταν ο Γ. Σκλαβούνος στον πρώτο τόμο της *Ανατομικής* του, σελ. 279, γράφει για την κλείδα κάνει αναφορά στον Αριστοτέλη παραπέμποντας στο έργο του, «Ἐτι δε παρὰ ταύτ' ἐπὶ συναφῆς και συγκλείσεως χάριν, οἶον η κλείς. Ὄθεν ἴσως και τούνομα», *Αριστ. Περί ζώων μορίων κτλ.* σελ. 420, ἔκδ. Tauchnitii, Λιψία 1832».

Όταν γράφει για τον όρο «πλευραί» σε υποσημείωση στη σελ. 164 του πρώτου τόμου της *Ανατομικής* του δίνει και την λαϊκή ονομασία παραπέμποντας στο σχετικό έργο του Θεόφιλου Πρωτοσπαθάρου, «παγίδες κατά τον Θεόφιλον Πρωτοσπαθάρου, ἐξ οὐ και η λέξις παγίδια (πρβλ. “Περί της του ανθρώπου κατασκευής”, Βιβλ. 5, σελ. 90 και 192)».

Μία άλλη αναφορά είναι στον Αέτιο, όταν στον δεύτερο τόμο, σελ. 86, γράφει για την «σταφυλή». Σημειώνει πως «οι αρχαίοι αδιακρίτως μετεχειρίζοντο τους όρους “σταφυλή και κιονίς”, όρα Αετίου, ἔκδ. Kuehn, σελ. 16».

Κατά την περιγραφή του ηθμοειδούς οστού (πρώτος τόμος, σελ. 215) σημειώνει τί ονόμαζαν οι αρχαίοι ως ηθμοειδές, χωρίς βέβαια να δίνει μια συγκεκριμένη παραπομπή, «Υπό των παλαιών τούτο μόνο το πέταλον (το τετρημένον) εκαλείτο ηθμοειδές, οι δε λαβύρινθοι σπογγώδες οστούν».

Και η τελευταία αναφορά σε κείμενα αρχαίων συγγραφέων είναι εκείνη όταν ο Γ. Σκλαβούνος γράφει για τον τρίτο γομφίο και προσθέτει την παραπομπή επισημαίνοντας ότι οι αρχαίοι γνώριζαν «την απόφραξιν των οδόντων ή την δέσιν αυτών». Το σχετικό κείμενο βρίσκεται στον δεύτερο τόμο, σελ. 46: «Ο 3^{ος} άνω γομφίος, ως έχων μικροτέραν μύλην πάντων των λοιπών γομφίων, ερείδεται μόνον επί των δύο οπισθίων τριτημορίων του 3^{ου} κάτω γομφίου», «Λουκιανού Ρητόρων διδάσκαλος, τόμ. 3, μ. 1, σ. 96. – “Τέτταρας έτι οδόντας...εχούσης χρυσίω και τούτους ενδεδεμένους”⁹. – Ίσως εκ τούτου συνακτέον ότι οι αρχαίοι εγνώριζον την απόφραξιν των οδόντων ή την δέσιν αυτών».

Εκτός των ανωτέρω δεκατεσσάρων αναφορών σε αρχαίους συγγραφείς προσθέτουμε ακόμη μία παραπομπή (τόμος δεύτερος σελ. 643), στην

9. Το πλήρες κείμενο είναι στην έκδοση *Luciani Samosatensis Opera, ex Recognitione Caroli Iacobitz, editio stereotypa, vol. III, Lipsiae 1896, p. 96*, «έπειτα δε γραί συνοικήσας το πρώτον μεν εγαστριζόμενη προς αυτής ερά προσποιούμενος γυναικός εβδομηκοντούτιδος τέτταρας έτι λοιπούς οδόντας εχούσης, χρυσίω και τούτους ενδεδεμένους».

οποία δεν κάνει κάποια αναφορά, αλλά επεξηγεί τον όρο «νύμφαι» για τα μικρά χείλη του αιδοίου. Γράφει σχετικά ο Γ. Σκλαβούνος: «Τα μικρά χείλη του αιδοίου (=νύμφαι). Ο όρος νύμφαι προήλθεν εκ του ότι τα μικρά χείλη υπελάμβανον ως αγωγούς της ακτίνος του ούρου δίκην ναϊάδων νυμφών, ή διότι επέτρεπον την είσοδον του νυμφίου»¹⁰.

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι ο Γεώργιος Σκλαβούνος στο μνημειώδες έργο του «*Ανατομική του ανθρώπου*» έχει καταχωρίσει ενδεικτικά μερικές αναφορές στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, στοιχεία που δείχνουν την εξοικείωσή του με αυτούς. Μάλιστα στη μελέτη του για τον Γαληνό, που δημοσιεύθηκε στα *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 25, 1950, τονίζει με έμφαση ότι οι Έλληνες γιατροί δεν γνωρίζουν τη μεγαλύτερη μετά τον Ιπποκράτη ιατρική φυσιολογία, τον Γαληνό. Μάλιστα προτείνει όπως στηθεί ο ανδριάντας του Γαληνού στην Ιατρική Σχολή των Αθηνών στον περιβάλλον χώρο όπου είναι και του Ιπποκράτους. Παράλληλα ο Γ. Σκλαβούνος θα πρέπει να αποτελεί επί πλέον παράδειγμα στους σύγχρονους Έλληνες ιατρούς για την ανάγκη όπως γνωρίσουν την αρχαία ελληνική ιατρική κληρονομιά και να την μνημονεύουν στα συγγράμματά τους, όπως έκανε και εκείνος.

10. Ναϊδες Νύμφες ήταν κόρες του Διός προστάτιδες των πηγών, κρηνών, σπηλαίων, λιμνών, ποταμών, (νάω=ρέω).